

Bijbelse lijnen

rond

geloofsverlating

5-6-20

Gesprekken aan de hand van de Bijbel rondom geloofsverlating

thuis in kerk-zijn
Praktijkcentrum

Bijbelse lijnen rond geloofsverlating

Gesprekken aan de hand van de bijbel rondom geloofsverlating

De lijn van vragen en antwoorden

Waarom voldoen de geloofsantwoorden van vijftig jaar geleden niet meer? Het staat toch zo mooi in de Catechismus? En die spreekt de Bijbel toch na? Geloven is toch zeker weten en vast vertrouwen (Zondag 7 HC).

Zonder iets af te doen aan de waarde van de belijdenis: mensen van nu gaan op een andere manier met geloven om. Minder vast omschreven en met meer open vragen. En jongere mensen stellen die gewoon. Ouderen hebben misschien wel dezelfde onzekerheden, maar die kunnen verstopt zitten achter hun stellingen.

Voor een heel groot gedeelte zit dat in de manier waarop de Bijbel onbekommerd spreekt over engelen, duivels en wonderen. Je lijkt in een andere wereld te komen. Daarnaast is er ook nog eens een culturele afstand. Een Groninger in aardbevingsgebied zou in zijn handen knijpen bij het aanbod van koning Achab aan Nabot: je krijgt de dubbele waarde van je wijngaard van mij; ik koop je uit. Maar Nabot dacht aan de landverdeling onder Jozua en zei: nee, bedankt. (1 Koningen 21). Het ene moment heb je te maken met de oud-oosterse cultuur en dan lees je Paulus die de joden een jood en de Grieken een Griek was. Hij geeft zijn eigen betekenis aan begrippen uit de cultuur van die dagen, als hij het heeft over bezonnen, rechtvaardig en vroom leven zijn dat bekende woorden voor de Grieken (Titus 2: 12). En wij leven weer zo'n tweeduizend jaar later. Na de stellingen van de moderne tijd komt de onzekerheid van de postmoderne, waarin mensen tegenover de massiviteit van wat er op hen afkomt kiezen voor hun eigen vorm van geloven.

Het is daarbij goed je te herinneren dat de Bijbel zelf het heeft over het mysterie van geloof. Diakenen moeten dat geheim bewaren. Paulus noemt het als hij het heeft over het leven van Jezus (1 Timoteüs 3: 16). Het geheim van Gods liefde die geopenbaard is in Christus en tegelijk een geheim blijft. Denk ook aan Job die vanwege de verwoesting van zijn leven veel vragen aan God stelt, maar geen ander antwoord krijgt dan de grootheid van God – en de uitdaging daarop te vertrouwen.

Met dat in je achterhoofd is het ook opvallend hoe vaak de belijdenis de grens van ons kennen aangeeft, impliciet of expliciet. Om bij de vragen van Job te beginnen:

- in artikel 13 NGB zeggen we dat we niet meer zijn dan leerlingen die niet alles begrijpen.
- De Dordtse Leerregels waarschuwen ervoor om rond de uitverkiezing niet alles nieuwsgierig uit te willen zoeken.
- Zondag 8 is verbluffend eenvoudig over de belijdenis van de Drie-eenheid: God heeft zich zo laten kennen.

Dit zijn maar een paar punten waar we belijden dat we in het spreken over God niet meer kunnen dan

stamelen en nazeggen wat Hij van zichzelf laat weten. Het geldt ook voor wat we wel en niet zeggen over Christus die God en mens tegelijk is, over de manier waarop we gered worden, over...

Als we merken dat mensen met het geloof breken vanwege de vragen die het oproept en die niet opgelost kunnen worden op een voor ons verstand bevredigende manier, betekent het bovenstaande een paar dingen:

- Het vraagt **bezinning** op onze eigen manier van spreken. Zowel samen als kerk, maar ook persoonlijk: hebben we misschien de indruk gewekt dat het toch een dichtgetimmerd en stellig verhaal is? Je kunt natuurlijk wijzen op het mechanisme dat mensen die breken met de kerk zichzelf willen rechtvaardigen. Ze wijzen op de rare dingen die ze tegenkwamen. Maar ben je daarmee klaar?
- Het vraagt **openheid** naar wie vragen stellen. Als je eerlijk bent, heb je zelf als gelovige vaak dezelfde vragen. Maar wat maakt dat je dan toch je vertrouwen geeft aan God? Hoe kwam je ertoe in je eigen leven om belijdenis te doen bijvoorbeeld. Of om de doop aan te vragen?
- Het geeft de **mogelijkheid om af te stemmen** op de geloofsverlater, omdat je de vragen herkent, die voor hem / haar aanleiding waren om te breken met het geloof. Je gaat daarmee niet langer langer boven hem staan, maar naast hem.

De lijn van verbond en geloof

Bij het geheim van Gods liefde hoort allereerst dat de eeuwige Drie-enige God mensen maakte en met die mensen een relatie van liefde wil onderhouden. Er is altijd de nadruk op gelegd dat God die relatie niet nodig heeft, maar toch daarom de wereld schiep en met mensen een verbond sloot. Er is een tijd geweest binnen de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt dat het woord verbond om de drie zinnen in een preek viel en er is in de geschiedenis van de kerk veel strijd geweest over dat woord. Die ging vooral over de vraag: hoor ik – of mijn kind – nu echt bij dat verbond? Of moet dat allemaal later nog blijken. Die vraag speelde in de gereformeerde kerken in de tijd van de Vrijmaking, midden twintigste eeuw, en speelt nog in reformatische kerken, al is het op een andere manier. De kerken die later de vrijgemaakte kerken genoemd zouden worden, kozen voor de visie waarin een nee van mensen tegen God niet in mindering komt op Zijn ja tegen de mens. In de jaren daarna lag de nadruk sterk op de juridische kant van het verbond, terwijl die ook de kant van Gods liefde heeft. Dat accent op de juridische kant kan misschien ertoe bijgedragen hebben dat het woord en het begrip in deze tijd niet zo vaak naar voren komen.

Het kan vanwege dat gelegde accent verstandig lijken voor wie het over geloofsverlating heeft, dat woord maar te laten liggen of te vermijden. Toch is dat jammer, want bij het verbond het gaat om het initiatief van Gods liefde. Dat komt bijvoorbeeld naar voren in Deuteronomium 4: 31: 'Want de HEER, uw God, is een God van liefde. Hij zal u niet verlaten en u niet in het verderf storten. Wat hij uw voorouders onder ede heeft beloofd, vergeet hij niet.'

Een paar opmerkingen:

- Mozes staat met het volk aan het begin van het beloofde land. Hij mag niet mee, omdat hij zich eerder tussen God en Zijn volk had opgesteld. (Zie Numeri 20: het volk had dorst

en Mozes zou zelf wel water uit de rots laten komen.) Hij houdt de mensen in Deuteronomium 4 nog een keer voor waar het in de relatie met de Heer om gaat en waar ze, eenmaal in Kanaän op moeten letten.

- Mozes voorziet hoe de mensen onder invloed komen van de cultuur in een land vol afgodendienst. Dan moeten ze het beloofde land weer verlaten.
- Maar God laat het er niet bij: Hij is een God van liefde (NBV) en barmhartigheid (zie oudere vertalingen). En die werkt uit dat mensen Hem weer zullen zoeken (vers 30) Hun bekering is niet de aanleiding voor Zijn liefde, maar juist andersom: in hun bekering komt Zijn liefde uit.

Het is een doorgaande lijn in de Bijbel dat in de redding van mensen de grootheid van God zichtbaar wordt. Zie bijvoorbeeld Jesaja 59, waarin God de ellende van de mensen ziet en tegelijk vaststelt dat er geen redder is. Daarom komt God zelf *“met de kracht van een rivier in een smalle bedding”*, onstuimig en onstuitbaar. In hetzelfde hoofdstuk zegt Hij dat Zijn verbond voortaan niet meer zal wijken en de generaties binnen Zijn volk elkaar zullen opvolgen. God is trouw in Zijn redding! Vergelijk hiermee de belofte van een nieuw verbond in Jeremia 31; het oude had niet gebracht wat het zou moeten brengen, daarom komt er een nieuw verbond dat God in de harten van de mensen zal schrijven. Zijn werk gaat door! Dat nieuwe verbond maakt het nog steeds nodig dat we als mensen zelf de uitgestoken hand van God aanpakken. In de brief aan de Hebreeëen vergelijkt de schrijver het oude en nieuwe verbond met elkaar. Tegelijk maakt hij duidelijk dat er je leven lang geen sprake is van automatisme. Openbaringen vertelt met de visioenen van Johannes iets van de worsteling en de strijd van gelovigen. Maar die eindigen met het visioen van de nieuwe hemel en de nieuwe aarde, een nieuw Jeruzalem waarin meer dan genoeg ruimte is voor de onafzienbare menigte van mensen die de Heer liefhebben.

Wat levert dit op voor het gesprek over geloofsverlating?

- Als je de cijfers ziet van mensen die niets meer hebben met geloof kun je mismoedig worden. In Nederland gaat die dalende trend maar door. Er is ook geen garantie dat de kerk in Nederland zal blijven bestaan. Of in de plaats waar je woont. Waar in de tijd van het Nieuwe Testament een bloeiende kerk was, bijvoorbeeld in wat we nu Turkije noemen, is die nu bijna verdwenen. Maar wereldwijd is de kerk aanwezig en maken mensen Gods naam groot en gaan geloven. Dat is nu al tweeduizend jaar lang zo. De fakkel van het geloof wordt doorgegeven in de estafette van de generaties tot aan de terugkomst van Christus. Dat mag je troosten, ook als het bij geloofsverlaters gaat om mensen van wie je houdt.
- Het bijzondere van het verbond is, dat God niet op Zijn woorden terugkomt. Zijn beloften blijven geldig en er is geen termijn aan verbonden. Hij hangt Zijn zegel aan die beloften in de doop. Je kunt de registratie van je doop uit de kerkelijke registers laten verwijderen (je laten ontdopen heet dat), Maar Hij heeft ze in de doop persoonlijk geadresseerd. Het zijn geen andere beloften dan Hij laat horen in de verkondiging van het evangelie, maar je krijgt er in het sacrament Zijn handtekening bij. Die blijft gelden, ook als je later vindt dat je er niets mee hebt en breekt met geloof. Denk hierbij ook aan de gelijkenis van de verloren zoon, die weggaat, toch terugkomt en een liefdevolle vader vindt.
- De bovengenoemde tekst uit Deuteronomium 4 laat dan zien dat het God zelf is die dat bewerkt, omdat Hij een God van liefde is. God zelf bewerkt bekering. Een mooi voorbeeld

in de Bijbel is de bekering van koning Manasse, die eerst alles deed wat God verboden had, dan in de gevangenis komt, waar hij de Heer al biddend zoekt, mag terugkeren en in die weg God erkent als de Heer van Israël. (2 Kronieken 33.)

- Daarin ligt geen garantie voor de terugkeer van iedereen, maar wel een aanleiding om te blijven bidden: je mag God blijven vragen om de vervulling van zijn beloften, omdat in wat Hij van zichzelf laat zien (Hij is een God van liefde) alle redenen liggen om de mensen van wie je houdt aan hem te blijven opdragen.

De lijn van het tweede gebod

Hoe zit dat met die liefde van God? Heeft Hij ook niet een andere kant? In veel kerken wordt elke zondag de wet van de Heer gelezen, waarbij het tweede gebod dan zegt dat Hij kinderen laat boeten voor de zonde van de ouders. De Bijbel in Gewone Taal heeft het zelfs over straffen. Helaas. Vroeger stond het er genuanceerder. Hij bezoekt de zonden van de ouders aan de kinderen, tot een paar generaties. Daar zit afstand in. Hij komt op bezoek om te kijken hoe de zaken ervoor staan en treft Hij dezelfde zonden aan als bij de vorige generatie, dan straft Hij die.

In Ezechiël 18 wordt dat voor alle denkbare situaties uitgewerkt. Ook daarin dat de verkeerde dingen van je ouders je niet achtervolgen, wanneer je ermee breekt. Want God juicht de dood van een slecht mens niet toe. Hij wil dat hij tot inkeer komt en in even blijft. (Ezechiël 18: 23.) Waarom deze aandacht voor het tweede gebod van de Decaloo? Omdat het tweede gebod gaat over de manier waarop we over God denken. Aan de ene kant kunnen we dat alleen maar op onze eigen manier doen. (En het is boeiend daarover met elkaar in gesprek te gaan: wie is God voor mij?) Aan de andere kant kun je daarbij vergeten dat je Hem zomaar tekortdoet. In het bovenstaande ging het om een God van liefde. Het tweede gebod maakt dan duidelijk dat het niet gaat om een God van lievigheid. Hij is jaloers, zegt de tekst ervan in de oudere vertaling. Dat is in de vertaling uit 2004 weergegeven met: *“Hij duldt geen andere goden naast zich”*. Het tweede en het eerste gebod hangen samen. Die jaloezheid is anders dan de zwakheid van mensen die soms verstikkend kan zijn in een relatie. Het gaat om Zijn vurige liefde lezen we in Jesaja: *Hij beijvert zich om verlossing te brengen* (Zie Jesaja 9: 6).

Wat zegt dit voor ouders? Het is belangrijk hoe je over de Heer van hemel en aarde spreekt. Probeer Hem niet in het doosje van menselijke ideeën op te sluiten. Dat lukt allereerst niet. En een tweede, zie de lijn hierboven van vragen en antwoorden, je legt inderdaad een belemmering in de weg. En wie wil dat nu: ‘geef dat Uw naam om ons niet gelasterd, maar geëerd en geprezen wordt (Heidelbergse Catechismus zondag 47, bij de uitleg van de bede: laat Uw naam geheiligd worden).

Achteraf nadenken over de vraag of je als ouders iets verkeerd gedaan hebt, kan dus heel gezond zijn. En wie komt daarbij als ouder niet tot het inzicht dat, als je alles van tevoren wist... Het is ook goed om dat uit te spreken naar je kinderen, om de relatie zuiver te houden. Tegelijk: als de hoofdlijn in je opvoeding die van de liefde was, van jezelf en van God, mag je daar ook vrede mee hebben. Al kan je eigen liefde soms dwaze dingen met je doen.

Tegelijk laat het tweede gebod zien dat niemand zich kan verschuilen achter de eventuele fouten van een ander. Dat deden ze in de tijd van Ezechiël: wij lijden onder de gevolgen van de verkeerde keuzes van vorige generaties. En daar gaat de profeet op in. God komt immers op bezoek om te zien wat je zelf doet. Hij pint je niet vast op de fouten van je ouders. En dat mag ouders dan weer hoop geven,

ook als je je eigen tekortkomingen terdege beseft. Zie breder het artikel van Jan Kuiper: <https://www.praktijkcentrum.org/geloofsverlating-eigen-schuld/>.

De lijn van Christus als de weg, de waarheid en het leven

Als het in het tweede gebod gaat om je Godsbeeld, moet je het, in het geheel van de Bijbel, hebben over Gods Zoon, Jezus Christus: *“Niemand heeft ooit God gezien; de eniggeboren Zoon, die aan de boezem des Vaders is, die heeft Hem doen kennen”*, Johannes 1: 18. En de relatie met Christus is daarbij van levensbelang (evangelie van Johannes en zijn brieven). In Hem is de liefde van God geopenbaard. Dat zegt Jezus zelf (Johannes 3: 16) en Johannes komt daarop terug (1 Johannes 4: 9). In Jezus komen alle lijnen samen. Hoe is leven mogelijk in de relatie met de Heer (verbond)? Door Hem. Hoe weet je dan dat God liefde is? Christus laat zien in Zijn leven hoe ver die liefde ging. Hij is Gods gezicht.

Dat is heel exclusief. ‘Ik ben de weg, de waarheid en het leven; niemand kan bij de Vader komen dan door mij’ (Johannes 14: 6)

Komt het tenslotte met iedereen goed? In de geschiedenis van de kerk is op allerlei manieren geprobeerd om duidelijk te maken dat de uitnodiging van God in Christus niet zo exclusief is als het lijkt. God wil toch dat alle mensen behouden worden? (Zie 1 Timoteüs 2: 3.) Hij laat toch ook zonder bij voorbaat verschil te maken Zijn uitnodiging uitgaan over de hele wereld? En juist als het om mensen gaat die bij je kring van intimi horen en breken met geloof, is dat een aantrekkelijke gedachte.

Toch laat de Bijbel zien dat het voor je redding gaat om de band met Christus. Dat gaat diep. In het gesprek over geloofsverlating mag dat alle aandacht hebben. Het gaat niet om de zoon van een VW-dealer die zelf kiest voor Toyota. Het snijdt diep in je leven in, als kinderen andere wegen gaan. Juist omdat er zoveel van afhangt voor hen en hun toekomst.

Punten ter overweging

Je kunt het volgende overwegen in deze Bijbelse lijn:

- Het oordeel over iemand gaat ons verder niet aan. Dat houdt de Heer, die barmhartig is, aan zichzelf. Je ziet aan de buitenkant hoe je kind bijvoorbeeld zijn eigen keuzes maakt. Maar als ouder kun je niet in het hart van je kind kijken. Al biddend mag je ook dat oordeel in de handen van God laten, die tegelijk rechtvaardig is. Dat is geen opzette naar een ‘het komt wel goed’-verhaal, maar misschien wel het moeilijkste dat er is, want het vraagt om compleet loslaten van de ander in zijn/haar keuze.
- Wanneer Christus het erover heeft dat Hij de weg, de waarheid en het leven is, valt in het begin van dat hoofdstuk de nadruk op de ruimte bij God: in het huis van mijn Vader zijn veel kamers. Ook als je de ernst van Gods uitnodiging in Jezus beseft, is het goed om alle nadruk te laten vallen op die ruimte bij de Heer.

De lijn van het verborgen werk van de Heilige Geest

Jezus spreekt in die hoofdstukken van Johannes over Zijn vertrek uit deze wereld en over de komst van de heilige Geest. In het gesprek met Nicodemus wijst Hij er ook al op dat we het werk van de heilige Geest in de wedergeboorte van een mens niet kunnen aanwijzen, evenmin als we kunnen zeggen waar de wind vandaan komt. Wedergeboorte is nodig, ook voor Nicodemus, maar een

antwoord op de vraag of iemand anders wedergeboren is, kan een mens niet geven.

Wees daarom bescheiden. Herman Bavinck schrijft aan het einde van zijn uitgebreide Gereformeerde Dogmatiek dat we niet weten met welk minimum aan geloof God tenslotte genoeg neemt (omschrijving Jan Kuiper). En, denk aan koning Manasse: 2 Kronieken 33 laat zien dat Manasse de kans kreeg om te groeien in geloof. Van: laat ik eens bidden, baat het niet, dan schaadt het niet, naar de erkenning dat de Heer God is.

Het kan erop lijken dat de Bijbel toch aanleiding geeft voor een oordeel. Rond het onderwerp geloofsverlating is Hebrëeën 6: 4-6 belangrijk: *‘Want wie ooit door het licht beschenen is, geproefd heeft van de hemelse gave en deel gekregen heeft aan de heilige Geest, ⁵wie het weldadig woord van God en de kracht van de komende wereld ervaren heeft ⁶en vervolgens afvallig is geworden, kan onmogelijk een tweede maal worden bekeerd, omdat zo iemand voor zichzelf de Zoon van God opnieuw kruisigt en aan bespottig blootstelt’*. Als je vanuit deze verzen naar je kind kijkt dat met God gebroken heeft, dan zakt de hoop je in de schoenen. Echter:

- Ze zijn geschreven aan de Hebrëeën. Dat waren mensen uit het Joodse volk die Jezus als de Messias aanvaard hadden. Dan komt hun besluit onder druk te staan, vanwege de reacties van de mensen. Er waren er die voor de verleiding bezweken om terug te keren naar het vertrouwde en door de oude kring weer helemaal geaccepteerd te worden. Dan doe je een stap terug in de heilsgeschiedenis. Misschien gaat het om mensen die Petrus aanspreekt in Handelingen 2: Jullie hebben Christus gekruisigd. En daarna aanvaardden duizenden mensen Jezus. Kun je dat nog een keer doen? Inmiddels leven wij in een andere tijd.
- Is het dan niet herkenbaar? Wie met het geloof is opgegroeid en er vervolgens mee breekt, weet alle argumenten en verhalen. Je vertelt hem/haar niets nieuws. Maar dat sluit helemaal niet uit dat de heilige Geest zelf kan ingrijpen in iemands leven en hem toch weer het mooie van het geloof kan laten zien. Wat voor mensen onmogelijk is... Maar voor God is alles mogelijk!
- Wij lopen tegen zo’n tekst aan vanuit onze vraagstelling en nieuwgierigheid. In Hebrëeën 6 gaat het veel meer om een aansporing voor gelovigen. Houdt vol, grijp het anker van de hoop. Laat de beslissing van sommigen om niet meer te geloven in Jezus je niet van je eigen geloof afbrengen. Leef daarom vanuit de hoop!

De lijn van de uitverkiezing

Samenvattend: sta niet te snel klaar met je oordeel, laat je niet te snel door je eigen vrees voor de slechte afloop leiden, want het is God die harde harten weer kan openen voor Zijn liefde.

Tegelijkertijd is het bovenstaande aanleiding tot nieuwe vragen. God is het toch die besluit mensen geloof te geven en het aan anderen te onthouden? Lees de Dordtse Leerregels, een belijdenis van de kerk over de uitverkiezing en verwerping van eeuwigheid. Gaat dat besluit buiten de mensen om? Of heb ik er zelf ook iets over te zeggen? Is het toch een kwestie van afwachten of het God behaagt mij op te nemen in het getal van hen die gered worden?

Bovendien ontgaat ons de reden daarachter. Waarom de een wel en de ander niet? Is dat omdat Hij

van tevoren zag dat ik wel trouw zou blijven en vele anderen niet? En als het dat niet is, maar Hij uitkiest om Zijn barmhartigheid te laten zien (Romeinen 9), is het dan van ons uit gezien niet puur willekeur? Is het dan niet Gods eigen schuld dat mijn kind (dat toch ook gedoopt is) niet gelooft? Je loopt op deze denkwijze kapot als je niet oppast. Wat heb je aan die belijdenis als het gaat om mensen van wie je houdt die breken met geloof?

Enkele overwegingen om over door te denken als ondersteuning bij je vragen en/of antwoorden:

- Het is verleidelijk om je eigen verantwoordelijkheid en het besef dat het ten diepste om Gods keuze gaat als concurrenten te zien. Waarbij dan de vraag opkomt hoeveel procent van het een en hoeveel procent van het ander een rol speelt bij de keuzes die je maakt. Je komt hier niet uit. Het is helemaal Gods werk en helemaal je eigen keuze. Die lijnen vind je in de Bijbel naast elkaar en in je eigen even staan ze naast elkaar. Doe geen poging om een soort evenwichtsconstructie te formuleren. In de keuzes die we zelf maken, komt Gods werk naar voren.
- Wie gelooft erkent dat ook. Iemand zei eens: “je kunt wel leven alsof het van je eigen keuze afhangt en dat ook aan anderen voorhouden, maar zodra je gaat bidden, erken je de lijn van Gods liefde in je leven. Aan Hem alleen de eer”.
- Als je het woord verkiezen/uitkiezen in de Bijbel nagaat, gaat het de ene keer over wat God gedaan heeft voor de wereld bestond en een andere keer over wat Hij in een concrete situatie doet. Het spraakgebruik in de Bijbel is veel diverser, dan in ons vaak massieve idee over de uitverkiezing doorklinkt. Zonder hiermee allerlei vragen uit de weg te gaan: als we het hebben over de eeuwige God gaat het niet om iemand die bij wijze van spreken miljarden jaren bestaat, maar om iemand die zelf de tijd gemaakt heeft – en er boven staat. Dat besef helpt om de diverse lijnen in de Bijbel ook gewoon naast elkaar te laten staan.
- Wanneer het gaat om de belijdenis van de uitverkiezing, helpt dat gelovigen om zelf vol te houden in het geloof. De Dordtse Leerregels sluiten ook af met een hoofdstuk daarover: de volharding van de heiligen als geschenk van God én opdracht voor henzelf. Soms word je stil bij al de vragen die mensen hebben over geloof – en die soms nogal agressief onder woorden gebracht worden. Die vragen resoneren in je eigen hart. Dan geeft het houvast om te beseffen dat Gods armen het zijn die je door het leven dragen. Dat geeft zekerheid en steun in je bestaan als mens
- Het bovenstaande helpt om te beseffen dat het onze plek is om het evangelie te blijven uitdragen, te blijven zaaien in het besef dat je zelf vaak niet ziet opkomen wat er gezaaid is. Zo voert God Zijn grootse plan uit om mensen te redden en Hij overziet het geheel. Het is aan de Heer om het zaad op te laten komen op Zijn moment. De belijdenis van de uitverkiezing hoeft je niet werkeloos te maken, maar kan helpen om juist door te gaan met wat je toch al deed: bidden en praten.

